УДК:378:82.09

Сураналиева К.К.
Ж. Баласагын атын. КУУ

ТОКТОГУЛДУН ЖЕКЕ ТАГДЫРЫ, АНЫН ЫРЛАРЫН ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУТУУНУН УСУЛ-КАРАЖАТТАРЫ

Макалада Т.Сатылгановдун өмүр-баянына жаңыча көз-караш менен карап, программага киргизилген чыгармаларын окутуп-талдоонун педагогикалык жана методикалык негиздерин аныктоо жана аны мугалимдер пайдалана ала турган симтемасын иштеп чыгууну объективдүү көрсөткөн. Ал эми изилдөөнүн предмети болсо көркөм чыгармаларды окутуп-талдоонун методикасы жана аларды азыркы шарттарга ылайык өркүндөтүүнүн мүмкүндүктөрү экендиги аныкталган.

Кыргыз орто мектептеринде Т.Сатылгановдун өмүрү жана чыгармачылыгын жана аларды окутууда мугалим ачык жана так, көтөрүңкү жана көрктүү, стилистикалык жана орфоэпиялык жактан туура сүйлөөгө аракеттенүү абзел.

Педагог баарыдан мурун өзүнүн сүйлөө жана жазуу речинин маданияттуулугуна көңүл буруусу тийиш. Бул үчүн ал жалпы идеялык-саясий маданиятынын жогорулугу талап кылынат.

«XIX-XX кылымдагы эл ырчыларынын чыгармачылыгынын» өкүлдөрүнүн ичинен алып караганда Т.Сатылгановдун өмүрү, чыгармачылыгы 20-кылымдын 20-жылдарынан тартып азыркы учуруда жалпы окурмандарга таанылып, кыргыз адабиятына өз салымын кошкон сүрөткердин айрым чыгармалары окуп үйрөнүлөт. Окуучуларга кыргыз адабияты тууралуу алгачкы маалыматтарды берүү педагогикалык ишмердүүлүктө байыркы мезгилдерден башталгандыгын тарых кабардар кылат. Маселен, кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхын изилдеген профессор Н.Ишекеев: «Ырас, өнөргө, кесипке жана сабаттуулукка үйрөтүү ар бир элдин этногенезисинде ар кандай мазмун формада, бирок туруктуу орун алып келген көрүнүштөрдөн экендиги талашсыз. Күнүмдүк тиричиликке, чарбалык ишке, маданиятка, этнопедогогикага, улуттук оюндарга ж.б. байланыштуу эмпирикалык-практикалык билим берүү далалат болуп, ар бир жаңы муун өзүнөн мурдагылардын тажрыйбасын өздөштүрүп, аны байытып, өнүктүрүп, алдыга жылдырып келген. Ошонун натыйжасында адамдардын практикалык жана «теориялык» көнүмдөрү, билүүлөрү иштелип чыккан. Мисалга, жашоо булагы болгон эмгекке, кесипке үйрөткөн тариздүү эле поэзияга, музыкага, жасалган-колдонмо ж.б. өнөрлөргө такшалтуу, обңективдүү дүйнөнүн (география, асрономия, өсүмдүк флорасы д.у.с.) сырларын өздөштөрөрүүгө даярдоо сындуу таанып-билүүнүн диалектикасы уланып келген. Ошондой эле сабатуулукка, жазууга жана илим-билимге машыктыруунун кадимкидей методикасы байыртадан эле пайда болуп, өзгөрүп өрчүп келген», - деген пикирин билдирет.

Көркөм окуу ишиндеги мугалимдин милдети М.А.Рыбникованын «Очеркинде» абдан ачык жана даана көрсөтүлгөн. «Мугалимдин өзү-деп жазат Рыбникова, - анын сүйлөө манерасы, көркөм сүйлөөсү, айтып берүүсү, ырларды окуусу. -Мына ушулардын бардыгы окуучулар үчүн үлгү болот. Ошондуктан педагог катуу (бирок кыйкырбастан), ачык жана так (бирок жандуу), эмоционалдуу (эмоцияга алдырбай, минималдуу жест менен) сүйлөөсү керек» [1].

Кыргыз орто мектептеринде Т.Сатылгановдун өмүрү жана чыгармачылыгын жана аларды окутууда мугалим төмөндөгүдөй этаптарга бөлүп алуусу абзел.

1. Акындын чыгармачылыгынын алгачкы мезгили;

2. Айдоого чейинки мезгили

3. Сүргүндө жүргөндүгү;

4. Элине келгендиги жана Октябрь төңкөрүшүнөн кийинки мезгил.

Мындай бөлүүтүрүү акындын өмүр жолуна, ырларынын тематикалык багытына жана алардын жаралыш мезгилине тастыктап турат.

Акындын ырларын окутууда окуучуларды класста үн кубултуп көрктүү окууга адаттандырыш үчүн, мугалим төмөндөгү маселелерди эске тутушу зарыл.

1. Педагог барыдан мурун өзүнүн сүйлөө жана жазуу речинин маданияттуулугуна көңүл буруусу тийиш. Бул үчүн ал жалпы идеялык-саясий маданиятынын жогорулугу талап кылынат.

2. Окуунун же сүйлөөнүн процессинде окуучулардын туура дем алып, туура дем чыгарышына үйрөтүү.

3. Тыбыштарды сөздөрдү туура айтууга машыктыруу.

4. Ар бир чыгарманын түрүнө жараша туура окууга көнүктүрүү.

5. Чыгарманы окуганда үндүн көтөрүңкү, басыңкы, жай, же ылдам чыгышына көңүл буруу.

6. Чыгармадагы жаратылыш кубулуштарын жана буюмдардын сүрөттөлүшүн окууда сүрөттөөнүн түрүнө жараша үндүн күүсүн таба билүүгө үйрөтүү. Текстердин айрымдарын жатка айтууга үйрөтүү, айрым цитаталарды, макал-лакаптарды жаттатуу.

7. Эң акырында адабият мугалиминин милдети окуу процессинде болсун, мейли башка учурлардагы сүйлөө процессинде болсун окуучулардын сүйлөгөн сөздөрүнө, синтаксистик жактан сүйлөм түзө билүүсүнө дайыма текшерип туруусу абзел.

Элдик адам катары Токтогулдун өмүрү элдин турмушу менен бирге каралат. Акындын чыгармачылыгында эл турмушунун чагылдырылышы, демек, акындын өз турмушунун көркөм чагылдырылышы дегендик. Төмөндөгү акындын аталган ырларын үн кубултуп көрктүү окуу жумушунда интонация, үндүн негизги сапаты, тыным алуу окуунун темпи, окуудагы эмоциялуулук жана башкалар айрыкча мааниге ээ болот.

Мисалы: 9-класста демократ акын Токтогул Сатылгановдун “Эшен калпа” деген ырын өткөн учурда революциядан мурунку кыргыз элинин турмушун, “элди ууктуруучу апийим” болгон диндин зыяндуулугун, айрыкча ал кезде кыргыз элин сыяктуу маданият, техника жактан артта калган элдерди эзүүдө кармап туруш үчүн дин кызматчыларынын жасаган аракеттерин, динчилердин социалдык жана экономикалык абалынан кыскача маалымат бербей туруп, түз эле текстти талдоого киришсек, окуучулар бул ыр жөнүндө толук түшүнүктү ала албас эле. Же болбосо ошол эле ыр менен бирдикте берилген “Кандай аял тууду экен, Лениндей уулду” деген ырды өтүүдөн мурун ырдын пайда болуудагы тарыхый шартын, Улуу Октябрь социалисттик революциясынын тарыхый маанисин, анын улуу жетекчиси Лениндин ролун түшүндүрүп келип , андан кийин демократ акындын ыры жөнүндө кабар берүүгө өтүү керек.

Акындын бул ырына мүңкүрөп калууга мүнөздүү. Эгер буга чейин ырдаган «Кош апаке», «Кош элим» деген чыгармаларынан келечектен күдөр үзбөй турган жаркын маанайдагы эрктүү акындын абалын көрсөк, эми «айланган тоонун

бүркүтүн» жараткан авторду такыр башка абалында көрөбүз, албетте, «тим жатса деле сабаган, тил билбеген солдаттарга» кой-айды түшүндүрө албаган адамдын абалы мүңкүрүбөгөндө кантмек? Жадагалса акын мында тагдырга болгон таарынычын айтат:

«Зарлантып койгон күнөөсүз,
Заманага таарындым».

Токтогулдун пессимисттик маанайда чыгарылган бул ыры анын жалпы чыгармачылыгы бөлүштүрүлгөн экинчи мезгилине кирет. Ал эми акындын ырларын окуучуларга көркөм окутууда эмнелерге көңүл буруу керек?

Адегенде, окутууда педагог демократ - акындын чыгармаларын көркөм окуй билиши, ошол текстин мазмунун окуучулардын түшүнүүсүнө жол ачат. Ал эми окуучу өзү көркөм окуу аркылуу ошол тексти талдай билүүгө, аны түшүнүп, баа бере билүүсүнө жетишет. Акындын кандай кандай акын экендигине окуучунун түшүнүшүнө көрктүү окуу жумушу зор жардам берет. Мында Н.В.Гоголдун айтканына токтоло кетсек: «Билгичтик менен окуу иши гана акын жөнүндөгү түшүнүктү пайда кылат», - деген [1].

Үн кубултуп көрктүү окуу жумушунда интонация, үндүн негизги сапаты, тыным алуу, окуунун темпи, окуудагы эмоциялуулук жана башкалар айрыкча мааниге ээ болот.

Көрктүү окуунун милдети автор тарабынан чыгармага берилген эстетикалык бааны, б.а. идеяны айтуучуга жеткирүү. «Биздин оюбузча көркөм окууну жакшы өздөштүргөн адамдын милдети, -дейт профессор Н.О.Корст,- биз адатта чыгарманын идеясы деп атаган автор тарабынан чындыкка карата берилген бааны угуучуга жеткирүү болуп эсептелет» [1].

Көркөм окуунун башкы максаттарынын бири окуу аркылуу угуучуга таасир калтыруу, ойлонууга багыт берүү, окуп жаткан тексти окуп жаткан адам кандай түшүнсө, угуучунун да ошондой түшүнүүсүнө жетишүү болуп эсептелет. Тексти көрк□м окуу ичтен окуунун кандайынан болсо артыкчылык кылат. Ал чыгарманын э□ жакшы жактарын угуучуга жеткирет. Аны жеткириш □ч□н ошол тексти окуучу □з□ т□ш□н□□г□ милдет□□. Ошондуктан к□рк□м окуунун □з□ эле окуучунун чыгарманы т□ш□н□ш□н□, талдай билишине м□мк□нч□л□к т□з□т.

Белгил□□ акын Омор Султанов минтип жазыптыр: «Д□йн□л□к поэтиканын казынасында э□ сонун арзуу ырларынын □лг□л□р□ бар. Ар бир эл аларды □м□р жолун □з□кт□п. бирок «Алымкандай» кыргыз баласы □ч□н даана сыр белги, аялуу, жаш кылгырткан назик, ары тере□ салтка тунган арзуу ырын табуу кыйын» [2].

Акындын «□м□р» деген ырын 8-класста □н кубултуп к□ркт□□ окуу тексти талдоого м□мк□нч□л□к ача турган жолдордун бири. К□рк□м окуу адабияттык окуу ишиндеги ар кандай к□рс□тм□л□□л□кт□н жогору турат. Тексти к□рк□м окуу аркылуу гана окуучунун аны □йр□н□ билишине жетише алабыз. К□рк□м чыгарманын таасирд□□л□г□ окуучунун сезимине к□рк□м окуу аркылуу гана жетет. Бул туурасында профессор М.А.Рыбникова □з□н□н «Очеркинде» абдан ачык к□рс□тк□н:

«К□ркт□□ окуу – бул адабияттык окуунун биринчи жана негизги конкрет□□ формасы болуп эсептелет, бул биз □ч□н бардык к□з менен к□р□□ч□ к□рс□тм□ куралдардан жогору турат».

Токтогулдун өмүрү жана чыгармачылыгын интерактивдүү метод менен окутуу

Интерактивдүү методдор менен сабак өтүүдө мугалим басымдуу фасилиатор-насаатчы, багыт берүүчү катары иш алып барат. Мында ал окуучулардын өз тажрыйбаларына таянып, маалымат топтоолоруна, өз алдынча жаңы көйгөйлүү маселелерди кое билүүлөрүнө көңүл бурат. Окуучулар тапшырманы түшүнбөй же темадан четтеп кетсе, аларга багыт берип, билимге жана тийиштүү көндүмдөргө ээ болууларына өбөлгө түзөт.

Окуучуларды мектеп шарттарында окутуп-үйрөтүүдө тандалып алынган интерактивдүү усул, ыкма-каражаттардын канчалык деңгээлде пайдалуу,алгылыктуу экендигин эске алуу керек. Мугалим программалык материалды, мисалы Т.Сатылгановдун ырларын эмне себептен окутарын жана аны өтүүнүн максаттарын так аныктап алганы ылайык.

Алгач өзү менен жалпы тааныштыруу зарылчылыгы туулганда адабиятты окутуунун салттуу методдорунун чыгармачылык окуу усулун же репродуктивдүү усулду колдонгон ылайыктуу. Ал эми окуучулардын көңдүмдөрүн (мисалы,андагы образдарды,композициялык элементтерди,жалпы эле адабий туундунун өзүн талдай билүү көңдүмдөрүн) жана билгичтиктерин калыптаңдырып өнүктүрүүдө салттуу усулдар менен катар эле интерактивдүү усулдар да аракетке киргизилет.

Интерактивдүү усул-каражаттарды,ыкмаларды колдонуп адабият сабагын өтүүдө төмөндөгүлөрдүн аткарылышы көңүлгө алынат:

1. Сабак өтүүгө даярдык жана анын кадамдары:

- Мурдагы сабактарда өтүлгөн материалдарды негизинде тапшырмалар тизмегин түзүү.
- Ал тапшырмалардын класстагы окучууларга көбүрөөк ылайыктууларын таңдап алуу.
- Окучууларга оордук келтирүүчү тапшырмалардагы талкуулана турган концепцияларды аныктоо.

2. Окучууларды топторго бөлүү. Тизме,өз каалоолору боюнча,же чүчү кулак кармоо ж.б. жолдор менен.
3. Окучууларга көрсөтмө берүү. Иштөө тартибин, иретин белгилеп,тапшырманын максатын түшүндүрүү.
4. Окучуулардын тапшырманын үстүндө иштөөсү.
5. Чакан топтордун ишин көзөмөлдөө. Мында ар бир окучуунун,анын ичинде сүйлөп көнбөгөн окучуулардын да өз пикирин айтуу укугу сакталуусу керек.
6. Чакан топтордогу талкууну бүтүрүү. Аткарылган тапшырмаларга карата талкуу убагында бүткөрүлгөнү ылайык. Жагдайга жараша кошумча убакыт берилиши ыктымал.
7. Жыйынтыктоо – презентациялоо.Ар бир топтон окучуулар чыгып,өз ойлорун келип токтогон жыйынтыктарын айтып беришет. Мугалим кез-кези менен аларга жигердүүлүктү арттыруучу суроолорду берет. Аткарылган тапшырмалардын жооптору ар кандай болушу ыктымал. Алынган жоопторду окучуулар менен бирдикте күндөлүк турмушка байланыш-туу жагын мугалим

унутпашы керек. Баалоо к□б□нч□с□ алынган жооптордун так ушул жандуу, реалдуу,турмушка байланыштуулугуна карата иш алып барылат. Адатта мугалимдин статусу ал билим бер□□ч□ болгондуктан окуучунукуна караганда алда канча жогору турат. Интерактивд□□ сабакта салттуу сабактан айырмаланып, мугалимдин кадыр-баркынын сакталышы жана жогорулашы окутуу процессин кылдаттык менен башкара билишинин т□зд□н-т□з к□з каранды. Андыктан □т□л□□ч□ материалдын □ст□нд□ азыраак с□йл□п, азыраак т□ш□нд□рг□н□ ылайык. Окуучулардын к□б□р□□к с□йл□□с□н□, □з ойлорун тартынбай айта бил□□с□н□ жетиш□□ зарыл. Бул алардын мугалимге болгон баш ий□□ч□л□к, демилгесиздик абалынан чыгуусуна, инсандын □з алдынчалуулугунун артылышына шарт т□з□т.

Мугалим талкууланып жаткан маселенин □ст□нд□ дагы тере□детип ойлонууга т□ртк□ берген кошумча жа□ы суроолорду берсе, окуучуларадын интелектуалдык эмгегинин ырааттуулуугу, темпи, сапаты артылат. Демек, ал окуучулардын акыл эсине тынымсыз чабуул жасап туруусу зарыл. Бул □ч□н мугалим сабакка мыкты даярданып, акыл-эсти □ст□-□ст□н□ бомбулап туруу максатында атайын суроо-тапшырмалардын тизмегин америкалык окумуштуу-методист Бенджамин Блумдун “ромашка г□л□н” интерактивд□□ каражат катары колдонуу окуучулардын билим-билгичтигин, к□нд□мд□р□н эске тутуусун жакшыртат. Анын сырткы к□р□н□ш□ чынында эле ромашка г□л□н□ окшош. Желекчелерине тогуз т□рд□□ маанидеги суроолор кыскартылып коюлат. Карайлы.

1. Ж□н□к□й суроолор. Ж□н□к□й суроолор к□б□нч□ окуучунун маалыматтык т□ш□н□г□н текшер□□ максатында т□з□л□т. Эгерде окуучу программалык материалды жакшы билсе берилген суроого т□к кыйналбай жооп бере алат.

2. Тактоочу суроолор. Тактоочу суроолор каралып жаткан чыгармадагы кайсы бир маселени тактоо максатында берилет.

3. Багыттоочу суроолор. Багыттоочу суроолор коюлган маселени чечмел□□г□ жардамдаш, к□м□кт□ш болуу максатында берилет.

4. Ойлонтуучу суроолор. Ойлонтуучу суроолор окуучунун ойлонууга чакырып, коюлган маселенин □ст□нд□ ой ж□г□рт□ бил□□г□ к□н□кт□р□т.

5. Чаташтыруучу суроолор. Бул типтеги суроолор коюлган суроонун туура же туура эместигин иргеп, аныгына жетип, ыкчам жооп табууга машыктырат.

6. Чечмел□□ч□ (т□ш□нд□р□□ч□) суроолор. Чечмел□□ч□ суроолор “эмне □ч□н?” деп башталып, мында маселени чечмел□□ милдети коюлат.

7. Чыгармачыл суроолор. Мындай суроолор чыгармачыл эмгектин болушун талап этет.

8. Баалоочу суроолор. Мындай суроолор окуучулардын чыгармадагы окуяларга, фактыларга баа бере бил□□ к□нд□м□н калыптандырууга багытталат.

9. Практикалык суроолор. Берилч□□ суроо теория менен практиканын ортосундагы □з ара байланышты аныктоого багытталса, ал практикалык суроо болот.

Байкалып тургандай, мында окутуу иши жогорудагы суроолорго жооп алуу, окуучуларды ойлонуп-толгонууга чакыруу иретинде алып барылат. Кандай типтеги суроо экенин окуучулар алгач билбегени о□. Жооптор алынгандан кийин барып гана мугалим анын ойлонтуучу, чаташтыруучу же дагы башка м□н□зд□г□ суроо экенин жарыя айтат. Жогорудагы биз суроолордун ар бирине экиден мисалдарды келтирдик. Желекчелердин ар бирине канчадан суроо

кыстарыш керек экенин мугалим □з□ аныктайт.

“Блумдун ромашка г□л□” негизинде мурдагы сабакта □т□лг□н материалдар мына ушундайча окуучулардын эсине салынган со□, жа□ы теманы □зд□шт□р□□ иш-чараларына киришилет.

Адабияттар:

1. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения. –М., 1963, с.146.

2. Ишекеев Н. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы. –Б., -1994, 9-бет.

3. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы Мектеп -1976 135-бет.

4. Мусаев С., Турдугулов А. К□рк□м с□з □н□р□ (Кыргыз адабияты): Окуу китеби. –Б., -1999., 284-б.

5. Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. –Ф., 1976, 36-бет.

6. Корст Н.О. Очерки по методике анализа художественных произведений. –М., 1963, с. 42.

7. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения. –М., -1963. С. -165.

8. Акындар чыгармачылгынын очерктери. –Ф., 1988, 66-68-б.

9. Гоголь Н.В. Полн. собр. соч. том 8., -М., 1951, с. 233.